

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจน และแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ทั้งนี้เพราะ สถานการณ์ความยากจนยังเป็นปัญหาที่สำคัญของประเทศไทย แม้รัฐบาลได้ผลักดันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมากกว่า 40 ปี แต่ยังมีคนจนเร่ร่อนซึ่งถ่ายทอดความยากจนจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง จำนวนมากถึง 7.9 ล้านคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 จำนวนคนจนในประเทศได้เพิ่มขึ้นถึง 22.3% (เมธี ครองแก้ว, 2546, น. 5-6) จากปัญหาดังกล่าว ทำให้หน่วยราชการ นักวิชาการ นักคิด นักวิจัย ได้พยายามหาแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนกันอย่างกว้างขวาง

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจนและแนวทางในการแก้ปัญหาความยากจนในประเทศที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างสถานการณ์การพัฒนา และปัญหาความยากจนสามารถแบ่งแนวทางที่ศึกษาในการแก้ไขปัญหาคความยากจนได้ประมาณ 5 แนวทางดังนี้ (กฤษฎา บุญชัย, 2541, น. 137-151)

1.แนวทางศึกษาความยากจนจากรายได้ ปัจจัยการผลิต และการกระจายรายได้ เป็นงานศึกษาในระยะแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-4 (2504-2524) ที่ศึกษาเพื่อยืนยันความหมาย ความยากจน และการสร้างเกณฑ์ชี้วัดความยากจน โดยได้รับอิทธิพลจากความคิดตะวันตก ตามแนวทฤษฎีความทันสมัย (modernization) และการพึ่งพา (dependency theory) ที่ยึดประเทศตะวันตกเป็นแม่แบบของการพัฒนา เพื่อวางแผนการพัฒนาหรือปรับเปลี่ยนสังคมนั้นๆ ให้ทันสมัยเหมือนสังคมตะวันตก (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540, น. 59-60) งานวิจัยดังกล่าวได้แก่ เกณฑ์การชี้วัดความยากจน ที่หน่วยราชการต่างๆ นำมาใช้ เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ ที่เริ่มเก็บข้อมูลรายได้รายจ่ายของครัวเรือนไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2505-06 ถึงปี 2535 หรือกรมการพัฒนาชุมชนที่จัดทำเกณฑ์ชี้วัดความยากจน (กชช.2ค.) ขึ้นโดยอาศัยปัจจัยรายได้ และวัตถุทางกายภาพเป็นตัวแบ่งประเภทความยากจน งานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่ได้ศึกษาการกระจายรายได้ทางการเกษตร โดยถือเส้นแห่งความยากจนของ ดร.เอื้อย มีสุข จากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ใช้รายได้และการบริโภคอาหาร เป็นตัวชี้วัด ซึ่งกระทรวงเกษตรฯ ได้สรุปปัญหาความยากจนไว้หลายกรณี อาทิ การใช้ทรัพยากรไม่เหมาะสม การ

ขาดความรู้ การกระจายสินค้าไม่ดีพอ ปัญหาราคาและการตลาด เป็นต้น (คณะกรรมการนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตรและสหกรณ์, 2533)

นอกจากหน่วยงานแล้ว นักวิชาการ ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเข้าใจความยากจน โดยสร้างเกณฑ์ชี้วัดความยากจนขึ้น คือเมธี ครองแก้ว จากงานศึกษาสภาวะความยากจนและการกระจายรายได้ของไทย (2518) งานวิจัยดังกล่าวพยายามบ่งชี้เส้นความยากจน¹ โดยพิจารณาการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ย และเพิ่มปัจจัยชี้วัดตัวอื่นๆ ประกอบ งานวิจัยของสุภาวดี กอดำรงค์ (2522) ได้วิเคราะห์แนวโน้มของความยากจนในเมืองและชนบทระหว่างปี 2511/12 และ 2518/19 โดยศึกษาจากเส้นความยากจนของประชาชนทุกภูมิภาค เนื่องจากเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างภาคต่างๆ และประชาชนในภาคมากขึ้น

จากการนิยามความยากจนที่ถ้อยรายได้เป็นเกณฑ์ ทำให้แนวทางการแก้ปัญหาความยากจนตามแนวคิดราชการ ที่อยู่ภายใต้เศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลักของการพัฒนาแบบทันสมัย อยู่กับการปรับโครงสร้าง เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การควบคุมประชากร การสนับสนุนเทคโนโลยี การแก้ปัญหาคาตลาด ซึ่งแนวทางดังกล่าวเป็นแนวทางที่มีแบบแผนเดียวกับประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ ที่ทำให้ทันสมัยตามคำแนะนำของธนาคารโลก แนวทางการแก้ปัญหาเหล่านี้มีสมมติฐานหลักของความยากจนอยู่ที่ การยังไม่ปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยม ทางแก้ที่ต้องทำคือเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต คุมจำนวนประชากร อบรมให้ความรู้ สนับสนุนสินเชื่อ เพื่อเร่งให้ภาคเกษตรกรรมสูงขึ้น ให้มีอุปทาน (supply)อาหารป้อนการบริโภคในภาคเมืองที่กำลังเติบโตขึ้น

¹ “เส้นความยากจน” คำนวณจากรายได้ที่พอเพียงแก่การบริโภคขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วยจำนวนแคลอรีของอาหารที่คนเราจำเป็นต้องบริโภคและค่าใช้จ่ายที่จำเป็นอื่นๆ ว่าคนเราควรมีรายได้เท่าไรจึงจะพอซื้ออาหารและเครื่องใช้ไม่สอยที่จำเป็นเพียงพอการดำรงชีพต่อไป และตัวเลขนี้เป็นเส้นความยากจนในการวัดว่าใครมีรายได้ต่อหัวต่อเดือนต่ำกว่าเส้นนี้ถือว่ายากจน โดยมีการปรับตัวเลขนี้ทุกปีตามอัตราเงินเฟ้อ ปัจจุบัน (มีนาคม 2549)เส้นความยากจนเฉลี่ยทั่วประเทศไทยในปี 2531 เป็น 473 ในปี 2545 เป็น 922 และในปี 2547 เป็น 1,163 บาท (วิฑูรดา มาตั้นบุญ และสมนึก ชัชวาลย์, 2549, น.10)

อย่างไรก็ดี การนิยามความยากจนจากตัวชี้วัดรายได้ ถูกตั้งคำถามว่าเป็นความคิดที่มีปัญหา เพราะสมมติฐานที่มองความอยู่ดีมีสุขของชาวบ้านจากเรื่องรายได้อย่างเดียว ไม่สามารถจะชี้วัดคุณภาพชีวิตชาวบ้านได้ ดังที่ ธเนศ นรมุณีพิพัฒน์ (2534) ได้ตั้งคำถามถึงตัวชี้วัดดังกล่าวว่า การครองชีพในชนบทมีหลายกิจกรรมที่ไม่ต้องพึ่งเงิน การอาศัยปัจจัยทางเศรษฐกิจตัวแปรเดียวจึงคลาดเคลื่อนสูง ซึ่งเมื่อเปรียบกับงานศึกษาด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาหรือเศรษฐศาสตร์การเมือง ชี้ให้เห็นว่าเราไม่สามารถเข้าใจความยากจนได้จากรายได้เพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นกับระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านว่า เป็นไปในลักษณะการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ หรือพึ่งพากลไกตลาดมากน้อยเพียงใด แนวคิดดังกล่าวยังถูกวิจารณ์จากนักเศรษฐศาสตร์ด้วยตนเอง เช่นอภิชัย พันธเสน (2540, น. 62) ที่เห็นว่าการกระจายรายได้เป็นมาตรการทางเศรษฐกิจที่ไม่น่าจะแก้ปัญหาความยากจนได้ เพราะเป็นแค่การบรรเทาทุกข์ชั่วคราว ไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพการผลิต และเป็นการลดการพึ่งตนเองของศักยภาพคนจน

2. งานศึกษาด้านสภาพความเป็นอยู่ ทัศนคติ ความพึงพอใจของคนจนต่อการพัฒนา การให้ความรู้ หรืองานประเมินผลโครงการแก้ปัญหาความยากจน

งานศึกษาแนวนี้สัมพันธ์หรือเชื่อมช้อยกับงานศึกษาแนวแรกอย่างแนบแน่น โดยเริ่มขึ้นภายหลังการดำเนินโครงการพัฒนาที่ลงไปสนับสนุนชนบทในรูปแบบต่างๆ เช่น โครงการฝึกอบรมให้ความรู้ โครงการสนับสนุนกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารวัว ควาย การก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน งานดังกล่าวมักจะศึกษาด้านทัศนคติ ความพึงพอใจของชาวบ้านจากโครงการพัฒนา เพื่อประเมินผลโครงการไปในตัว วิธีการส่วนใหญ่เป็นการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณแบบสอบถาม ที่มุ่ง เน้นข้อมูลเชิงประจักษ์

งานศึกษาดังกล่าว ถูกตั้งข้อสังเกตว่า เป็นเรื่องการเมืองของการพัฒนา ที่ภาพของความยากจนขาดการมองในเชิงพลวัตที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม ที่มีขึ้นเพื่อรองรับสูตรสำเร็จการแก้ปัญหาความยากจนของรัฐที่มุ่งให้ชุมชนพึ่งพากลไกตลาดและรัฐ ประเด็นที่มีการตั้งคำถามประการหนึ่งคือ การตั้งโจทย์คำถามของการศึกษาความพึงพอใจของการประเมินผลโครงการนั้น เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการการพัฒนาทั้งหลายใช่หรือไม่ (กฤษฎา บุญชัย , 2541, น.140)

อย่างไรก็ดี ยังมีงานวิจัย ซึ่งคุณภาพหลายงานที่ให้ภาพความแตกต่างจากงานวิจัยข้างต้น อาทิ งานของสุมิตร ปิติพัฒน์ (2512) ที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชีวิตของประชาชนภายหลังการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น พบว่า หลังการสร้างเขื่อนราษฎรได้รับความกระทบกระเทือนในเรื่องการทำมาหากินมาก เพราะนาจำนวนหลายแสนไร่ถูกน้ำท่วม บาง

กลุ่มต้องอพยพไปอยู่ในที่สูงขึ้นซึ่งไม่เหมาะแก่การทำงาน ราษฎรชาติที่เพาะปลูก และที่ดินที่ทางการจัดให้สำหรับเพาะปลูกก็มีคุณภาพแย่งลง ราษฎรส่วนใหญ่เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงด้านความเป็นอยู่ที่เลวลง การประกอบอาชีพยากลำบากกว่า เดิมเพราะไม่ได้ทำนาตามถนัด และต้องเปลี่ยนมาเป็นการทำประมงซึ่งไม่มีความชำนาญ งานของสมคิด อุนทรวิจิตร (2526) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความยากจนของประชาชนในชนบทไทย ในหมู่บ้านยากจนหนาแน่นภาคใต้ พบว่า ความยากจนของประชาชน มีเหตุมาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน ความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศ ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า และแหล่งอาหารลดความอุดมสมบูรณ์ลง ส่วนงานวิจัยของสงวน รัฐนิรันดร์ (2534) ที่ศึกษาทัศนคติของเจ้าหน้าที่องค์กรประชาชนและประชาชนต่อแนวทางการพัฒนาชนบทของรัฐ แม้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ แต่มีข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า กลุ่มองค์กรประชาชนและกลุ่มประชาชน มีความเห็นว่า โครงการพัฒนาชนบทที่เหมาะสมในทัศนะของประชาชน ควรเป็นโครงการที่รัฐดำเนินการเองทั้งหมด เพราะรัฐเท่านั้นสามารถจะสร้างความเจริญให้แก่ชนบทได้ สะท้อนถึงการไม่มีแนวคิดในการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการพัฒนาเท่าที่ควร และการคิดพึ่งพิงรัฐอยู่อย่างมาก

3. งานศึกษาบริบท โครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองที่สร้างปัญหาความยากจน เป็นงานเกิดขึ้นในระยะเวลาการพัฒนาโดยใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5-7 (2525-2539) ขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการพัฒนาของประชาชนในโลกที่สาม ที่ยิ่งพัฒนายิ่งยากจนลง นักทฤษฎีการพึ่งพิงเช่น Raul Prebisch, Samir Amin and Andre Gunder Frank เห็นว่า ความยากจนในประเทศโลกที่สามไม่ได้เกิดจากความล้าหลัง ซึ่งจะต้องขจัดโดยการทำให้ทันสมัย แต่ เป็นเพราะการเอารัดเอาเปรียบจากประเทศร่ำรวย ที่กระทำต่อประเทศยากจน และในขณะเดียวกันคนร่ำรวยในประเทศก็เอารัดเอาเปรียบคนจนในประเทศ ให้อยู่ในภาวะคนชายขอบ เป็นการถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างซ้ำซ้อน ทั้งในระดับท้องถิ่นและสากล (Verhelst, 1990, p. 13) ดังนั้นประเทศโลกที่สามควรมีแนวทางการพัฒนาใหม่บนพื้นฐานความต้องการของตนเอง

งานวิจัยในแนวทางนี้เป็นการศึกษาบริบท โครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองที่สร้างปัญหาความยากจน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาความยากจน ในมิติทางอำนาจและวัฒนธรรม โดยศึกษาถึงที่มาของปัญหาความยากจนที่มุ่ง ไปที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่กลุ่มชนชั้นนำใช้อำนาจควบคุมและปิดกั้นเกษตรกร ชาวบ้านในการเข้าถึงทรัพยากร และโอกาสต่างๆทางสังคม งานวิจัยแนวนี้ ได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังภายหลังความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาที่มุ่งอุตสาหกรรมและแก้ปัญหาความยากจนที่การเพิ่มรายได้ งานศึกษาของ

กลุ่มดังกล่าว เป็นงานด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและสังคมวิทยามานุษยวิทยา ที่วิพากษ์ความคิด กระแสหลักของการพัฒนา เช่นงานของปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2535) เรื่อง “ความยากจน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา ”เป็นแนววิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองสิ่งแวดล้อม วิพากษ์การพัฒนาที่ผ่านมาโดยตรง โดยชี้ว่า ปัญหาความยากจน แท้จริงเกิดจากโครงสร้างที่ก่อปัญหา การผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำในการควบคุมทรัพยากรและแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชนบทอ่อนแอ นำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เกิดปัญหาเรื้อรัง ทางออกคือการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึง ควบคุมทรัพยากร โดยเปิดโอกาสให้เกษตรกร ชาวบ้าน สามารถเข้าถึงการจัดการทรัพยากรของตนเอง

งานศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า”ของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) ให้ภาพที่เด่นชัดต่อปัญหาการพัฒนาที่สร้างความยากจน โดยเฉพาะการแย่งชิงทรัพยากร จากการเข้าใจสภาพชุมชนในเขตป่าที่แปรสภาพจาก “ผู้บุกเบิก”ในช่วงที่รัฐสนับสนุนมาเป็น “ผู้บุกรุก” ในช่วงที่รัฐหวงกันพื้นที่เป็นป่าสงวน งานวิจัยของชุมชนท้องถิ่นพัฒนาเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย” (เสนอ จามริก, 2536) ที่ศึกษาบทบาทและเงื่อนไขของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในภาคเหนือและอีสาน ชี้ให้เห็นโดยนัยว่า นโยบายของรัฐในนามการแก้ปัญหาความยากจน ได้สร้างผลกระทบ แรงกดดัน ต่อชุมชนและป่าเอง ส่วนหนึ่งทำให้ชุมชนปรับกระบวนการตอบโต้ กับกระแสการพัฒนาโดยตรง เช่นการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน รวมทั้งงานศึกษาเพื่อเข้าใจปัญหาความยากจนผ่านมุมมองทรัพยากรในงานขององค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เวทีชาวบ้าน (2534) มหกรรมประชาชน 21,2535 เวทีสิ่งแวดล้อม (2533-35) สิทธิชุมชนกับทรัพยากร (2536) เป็นต้น ที่วิพากษ์นโยบายการพัฒนาพร้อมเสนอทิศทางแก้ปัญหาความยากจน โดยการกระจายอำนาจ การยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นตัวแก้ปัญหความยากจน อันเกิดจากความเหลื่อมล้ำในการใช้ทรัพยากรที่เป็นอยู่

พร้อมกันนั้น ความยากจนในมิติทางสังคมอื่นเริ่มปรากฏมากขึ้น เช่น แม่หญิงลี ขายตัว (ยศ สันตสมบัติ, 2535) ได้ชี้ปรากฏการณ์การขายตัวของผู้หญิงภาคเหนือที่ไม่ได้มาจากปัญหาความยากจนเพียงประการเดียว แต่เป็นปัญหาหนึ่งของชุมชนชนบทไทยท่ามกลางปัญหาอื่นๆ อันเป็นผลผลิตจากการมุ่งสร้างความเจริญเติบโตให้กับภาคอุตสาหกรรม และปล่อยให้ชนบทล้มละลาย ผสานกับปรากฏการณ์ การบริโภคนิยม “ผู้หญิง” ในกระแสบริโภคนิยม เป็นความขัดแย้งทางวัฒนธรรมซึ่งไม่สามารถเข้าใจได้แค่เรื่องราวได้ การมีกินเท่านั้น งานของสมภาพ ทองคงหาญ (2537) เรื่อง ชุมชนชนบทบนเส้นทางการพัฒนา : กรณีศึกษาหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า พัฒนาการเชิงพาณิชย์และรัฐ ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของเงินมากขึ้น เปลี่ยน

จุดมุ่งหมายการผลิตจากเพื่อยังชีพมาเป็นเพื่อขาย เพื่อนำเงินไปใช้จ่ายซื้อสิ่งอุปโภคบริโภคต่างๆ จนเกิดการทำลายทรัพยากรที่เคยใช้ ทำให้พึ่งตนเองได้น้อยลง การผลิตแบบใหม่ทำให้ชาวบ้านถูกเอาเปรียบมากขึ้นด้วยกลไกต่างๆ กระบวนการดังกล่าวสร้างความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมมากยิ่งขึ้น ในภายหลังมีงานวิจัยของสุริชัย หวันแก้ว (2545) ที่ศึกษา“กระบวนการกลายเป็นชายขอบ” ของกลุ่มคนยากจนและชนกลุ่มน้อย ผู้ที่ถูกกีดกันให้ห่างไกลจากศูนย์อำนาจและทรัพยากร ในหลากหลายมิติทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม งานการศึกษาที่เปิดมิติปัญหาความยากจนในเรื่องอำนาจและวัฒนธรรมเหล่านี้ มีข้อสรุปที่แตกต่างออกไปจากการศึกษาในเชิงปริมาณที่เก็บรวบรวมได้จากสถิติทั่วไป งานดังกล่าว ได้ให้ข้อสรุปว่า นอกจากเป็นสัมพันธภาพทางอำนาจที่คนชายขอบถูกกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสทางสังคมแล้ว คนชนบทยังถูกแย่งชิงทรัพยากร ภูมิปัญญาและการปิดล้อมครอบงำทางวัฒนธรรม ทำให้ความอ่อนแอโดยรวม วัฒนธรรมล่มสลาย เสน่ห์ จามริก (2541) ได้สรุปรากเหง้าของปรากฏการณ์ดังกล่าวว่ามาจากความอ่อนแอต่ออำนาจ และความเข้าใจถึงศักยภาพของคนชนบท นำมาซึ่งการสูญเสียทรัพยากร อันเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ

4. งานศึกษาที่สะท้อนมุมมอง ความคิด วัฒนธรรม ตลอดจนความเคลื่อนไหวของคนจน ในการปรับตัวหรือต่อต้านนโยบาย โครงการพัฒนาที่มากระทำต่อคนจน และการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาจากประชาชนเอง

งานวิจัยแนวนี้นี้เกิดขึ้นภายหลังที่มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนา² ครั้งใหญ่ในสังคมไทย หลังจากการสรุปบทเรียนของรัฐ ว่าตลอด 30 ปีที่มีการพัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1-7 เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนเพราะได้ทำลายสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร วัฒนธรรมของชุมชน อีกทั้ง วิถีชีวิตเศรษฐกิจประเทศไทยในปี 2540 ทำให้คนส่วนใหญ่ได้กลับไปมองถึงส่วนที่เป็นพื้นฐาน หรือรากฐานของประเทศ นั่นคือ ชุมชน กระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ความเข้มแข็งของคนและชุมชนน่าจะเป็นทางออกที่สำคัญ สำหรับการแก้ไขปัญหาความยากจน ไม่ใช่การพัฒนาเศรษฐกิจดังที่เคยเป็นมา แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 8 จึงเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการหันกลับมาให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรม ไป

² กระบวนทัศน์ หมายถึงวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลก ความเป็นจริงแบบหนึ่ง บางคนแปลว่า ทศนะแม่บท เพราะเป็นทศนะพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า และวิถีชีวิตทั้งหมดของผู้คน

พร้อมกับภาคอุตสาหกรรม ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการพัฒนาโดยให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เน้นครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งและ ยั่งยืน ให้รัฐลดบทบาทการพัฒนา และให้ชุมชนมีอิสระในการเลือกวิถีพัฒนามากขึ้น (บุญนาถ ตีวกุล, 2543, น. 70)

งานศึกษาดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกับปรากฏการณ์ที่คนจนได้มีโอกาสพูดถึงปัญหาของตนต่อสาธารณะมากขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า คนจนได้มีโอกาสนิยามความหมายความยากจนของตนเอง ดังเช่น การเสวนาของปราชญ์ชาวบ้านอีสาน เมื่อ 27 มิถุนายน 2541 ที่จังหวัดสุรินทร์ ปราชญ์ชาวบ้านได้ชี้ปัญหาความยากจนว่า ส่วนหนึ่งมาจากการสูญเสียค่านิยมความสมถะของตนโดยกระแสบริโภคเข้าครอบงำ และตามมาด้วยการสูญเสียฐานทรัพยากรและตลาดของตนเอง ตกอยู่ภายใต้กติกาของตลาดภายนอกที่เกษตรกรไม่ได้มีส่วนกำหนด รวมทั้งผลกระทบจากนโยบายและโครงการของรัฐ ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ ได้เน้นแนวความคิดเรื่องการพึ่งพาตนเองจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาของตน และสร้างระยะห่างจากกลไกตลาด รวมทั้งการรวมกลุ่มเชื่อมโยงกับกลุ่มชาวบ้านที่ถูกกระทำจากโครงสร้างสังคม (กฤษฎา บุญชัย 2541, น. 145)

งานศึกษาของนักวิชาการที่ให้ความสนใจการแก้ปัญหาความยากจนในมิติของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อตอบโต้กระแสการพัฒนาที่สร้างปัญหาแก่คนชนบทได้แก่ งานของ กนกศักดิ์ แก้วเทพ เรื่องสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่องอุดมการณ์ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527) ประภาส ปิ่นตบแต่ง เรื่อง “ขบวนการเคลื่อนไหวประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม จากสมัชชาคนจน” (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) งานเหล่านี้มองปัญหาความยากจนว่าเป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ แต่ต่างจากงานวิเคราะห์เชิงโครงสร้างทั่วไปที่มองว่าชาวบ้านถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว แต่ชาวบ้านได้มีการปรับตัว เชื่อมโยงเครือข่าย สร้างกระบวนการในการต่อต้านการพัฒนาที่ผิดพลาดด้วย

จากการเปลี่ยนแปลงของกระแสการพัฒนา ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่ามีการวิจัยด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนามากขึ้น ในระยะแรกเป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมในลักษณะที่บุคคลภายนอก (รัฐ) เป็นตัวตั้ง คือเป็นเจ้าของโครงการพัฒนา และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแง่ของการบริจาควัตถุ แรงงาน ฯลฯ ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2538) เห็นว่าการมีส่วนร่วมในความหมายนี้และในระดับนี้ จะไม่สามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของขึ้นมาได้ การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมชนิดที่ประชาชนเป็นตัวตั้ง คือเป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกเป็นผู้สนับสนุน งานวิจัยช่วงแรกเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถาม อาทิ งานของ กรรณิการ์ ชมดี (2524) สุจินต์

ดาววีระกุล (2527) ปฤษฎา บุญเจือ (2536) คันฉัตร ศิริเสถียร (2536) และสิทธิภาพ เมืองคุ่ม (2538) ซึ่งพบว่า การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปของประชา ชนอยู่ในระดับปานกลางและปานกลาง ค่อนข้างสูง ยกเว้นงานของ สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528) ที่พบว่าประชาชนไม่มีส่วนร่วมในชั้น ประเมินผลเลย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาคความยากจน เปลี่ยนไปสู่ฐานะ ผู้กระทำมากขึ้น จากงานวิจัยเชิงคุณภาพของ ภูเขา ศิริวิลาส (2539) อรอนงค์ ธรรมกุล (2539) ที่ พบว่าการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการแก้ไขปัญหา ทำให้กลุ่มเกิดการเรียนรู้และสร้างความ เชื่อมั่นแก่กัน การมีส่วนร่วมจะมากขึ้นเมื่อกิจกรรมหรือโครงการนั้นเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในชุมชน (นพพร นิลฉัตร, 2535) ทำให้การรวมกลุ่มมีความต่อเนื่องและเหนียวแน่น กว่ากลุ่มจัดตั้งจาก ราชการ(ผ่องผิว หิรัญรังสิต , 2539) มีการศึกษาการมีส่วนร่วมในหลากหลายมิติขึ้น อาทิ การร่วม พระราชบัญญัติป่าชุมชน (ธีรพรรณ ใจมั่น , 2542) การจัดการทรัพยากร(เพียงเดือน ขำสีเมฆ , 2542) การจัดการสิ่งแวดล้อมภายใต้บริบทสังคมเมือง (พงศธร คำใจหนัก, 2545; สุวิมล ทองกร , 2548 ; พิชชา บัวแย้ม , 2547) และชนบท (ขวัญใจ ธรรมขันโท , 2544) การดำเนินธุรกิจชุมชน (ธนะจักร เย็นบำรุง, 2539) และการพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืน (วิภาดา พจนารมณ์, 2548)

ปัญหาคความยากจนในชนบท ก่อให้เกิดการอพยพแรงงานจากชนบทสู่เมืองหลวง และ “คนจนเมือง”ขึ้น การศึกษาความยากจนในเมือง เริ่มจากการสำรวจสภาพแวดล้อมในสลัม คลองเตยเพื่อการสงเคราะห์ ของจิรา สาครพันธ์ (2512) และเทวี รัตนานนท์ (2513) เปลี่ยนไปเป็น การศึกษาการรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาด้านที่อยู่อาศัยมากขึ้น เมื่อสลัมมีจำนวน มากขึ้น และ รัฐเริ่มมีนโยบายไล่รื้อสลัมหรือย้ายคนในสลัมไปอยู่ที่อื่น และคนสลัมส่วนใหญ่ไม่ ต้องการย้าย งานวิจัยที่ก่อให้เกิดความเข้าใจในวิถีชีวิตและปัญหาของคนสลัม และนำไปสู่การ แก้ปัญหาสลัมที่มีแนวทางชัดเจนมากขึ้น เริ่มจากงานศึกษาแนวมานุษยวิทยาของ อคิน รพีพัฒน์ ที่ได้ศึกษาสลัมที่วัดญวนสะพานขาวในปี 2512-2513 และงานของดิเรก เต็งจำรูญ และชลิต ทองปลิว ในสลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข (อคิน รพีพัฒน์ และคณะ, 2525) งานของ ไททรงาม แก้วสถิตย์ และกรแก้ว ไกรเพชร (2531) สิ้น สือสวน (2530) อรทัย อาจอำ (2531) พรรณทิพย์ เพชรมากและคณะ (2530) พบว่าชุมชนมีศักยภาพในการรวมตัวก่อตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์เพื่อ แก้ปัญหาด้านที่อยู่อาศัยได้ งานของเบญจมาศ สอนศิลป์พงศ์ (2530) ที่ศึกษาโครงสร้างอำนาจ ในชุมชนแออัด พบว่า โครงการที่มีพื้นฐานมาจากความต้องการของชาวบ้าน ที่ร่วมมือร่วมใจกัน ก่อตั้ง มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชาวบ้านแท้จริง ต่างจากโครงการที่ถูกนำเข้ามาจากภายนอก ส่วนงานของสมพงษ์ พัดปุย และ Korff (2527) และงานของพรรณทิพย์ เพชรมากและ กัณณิกา

อังศุณสมบัติ (2533) ชี้ให้เห็นบทบาทสำคัญของคนจนเมืองในฐานะพลังสำคัญทางเศรษฐกิจ เป็นแหล่งจ้างงานภาคธุรกิจรับภาคอุตสาหกรรมและบริการ ร่วมในกระบวนการผลิตสินค้าและบริการสำหรับคนเมือง เพื่อรองรับประชากรส่วนใหญ่ที่เป็นคนจนเมืองเช่นหาบเร่ แผงลอย สามล้อ แท็กซี่ ฯลฯ และลดภาระในการกำจัดขยะและการนำกลับมาใช้ใหม่ จากการมีอาชีพเก็บของเก่า

5.งานศึกษาเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ แนวทางส รางความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคม

ความเคลื่อนไหวของนักวิชาการ นักพัฒนา ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจเพื่อวิพากษ์วิถึพัฒนาแบบเก่าและนำเสนอวิถึพัฒนาแบบใหม่มีหลากหลายขึ้น เช่นเดียวกับแนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจน เริ่มมีการพัฒนาและยกระดับขึ้นสู่แนวทางการ ศึกษาเพื่อขับเคลื่อน กำหนดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการพัฒนาของชุมชน อันได้แก่ แนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคม โดยมี “ชุมชนเข้มแข็ง” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ชุมชนพึ่งตนเอง” เป็นแนวคิดที่โดดเด่น แนวคิดดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นการสรุปบทเรียนและพัฒนาการใน การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในสายวัฒนธรรมชุมชน³ และเสนอเป็นทางออกต่อการแก้ปัญหาความยากจนและทิศทาง การพัฒนาที่มีรูปแบบหลากหลายเช่น เกษตรทางเลือก (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก, 2533) ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538) หรือเศรษฐกิจชุมชน ภูมิปัญญา ท้องถิ่นในการพัฒนา (มูลนิธิหมู่บ้าน, 2538) เป็นต้น

³ “วัฒนธรรม” ในความหมายของวัฒนธรรมชุมชน หมายรวม ถึง องค์ประกอบทั้งชุดของสังคม หรือกลุ่มสังคม อันได้แก่ องค์ประกอบทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุ ทางความคิด และทางอารมณ์ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงแต่เพียงศิลปะและอักษร หากแต่รวมถึงวิถีชีวิตแบบต่างๆ สิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ระบบคุณค่า ประเพณี และความเชื่อ (เสรี พงศ์พิศ อ ำงในยุติ มุกดาวิจิตร , 2548, น.111) ดังนั้น วัฒนธรรมโดยนัยนี้ จึงครอบคลุมไปถึงการดำเนินกิจกรรมทางเศร ษฐกิจหรือกิจกรรมทางการเมืองด้วย เอกลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน คือ (1) การถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนมีความสำคัญมากกว่าวัตถุ (2) มีกรอบความคิดแบบองค์รวม (holistic) เป็นความสัมพันธ์แบบโยงใยในทุกมิติ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง คุณค่า จริยธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดและการกระทำ ความรู้และคุณธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตวิญญาณ และประเด็นสำคัญที่สุดของวัฒนธรรมชุมชนคือ ความพยายามศึกษาทำความเข้าใจชาวบ้าน จากมุมมองของชาวบ้านเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2538, น. 111-113)

แนวความคิดดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับแนวคิดด้านเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเศรษฐกิจชุมชน เศรษฐกิจพื้นฐาน และเศรษฐกิจพอเพียง ถือเป็นแนวความคิดที่มีความคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกัน ⁴ (ประเวศ วะสี, 2541) เศรษฐกิจดังกล่าวจะต้องอาศัยการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจพื้นฐาน ล้วนมีจุดมุ่งหมายไปสู่ความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง ⁵ (ประเวศ วะสี, 2541, น. 21)

นอกจากนี้ยังมีแนวทางการประยุกต์พุทธธรรมมาเป็นแนวทางแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม เช่น พุทธเศรษฐศาสตร์ (อภิชัย พันธเสน , 2545; Prayukwong, 2005) การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองของชาวอโศก (กิตติกร สุนทรารักษ์ , 2543) การพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต ด้วยกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ (อนันต์ แมนพิกษ์ , 2549) รวมทั้งงานของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่นำเสนอยุทธศาสตร์นโยบายสวัสดิการเพื่อคนจน (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ , 2545) แนวทางที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ล้วนมีทิศทางเป้าหมายไปในทางเดียวกัน คือการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง บนหลักการพึ่งตนเองและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน อย่างบูรณาการทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความเป็นอยู่

จากการรวบรวมงานวิจัย พบว่ามีประเด็นย่อยของการศึกษาที่สำคัญคือ งานวิจัยด้านการสร้างความเข้มแข็งในชุมชน การพึ่งตนเองในชุมชน เศรษฐกิจ จินชุมชน งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน (เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าชุมชน การจัดการท่องเที่ยวในชุมชน) และการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชน รวมทั้งสุขภาพของคนในชุมชน

⁴ เศรษฐกิจพื้นฐานหมายถึง เศรษฐกิจที่คำนึงถึงการบำรุงพื้นฐานของตนให้เข้มแข็ง ทั้งสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และ เศรษฐกิจพื้นฐานของสังคมคือชุมชน (ประเวศ วะสี , 2541) ส่วนเศรษฐกิจชุมชน คือเศรษฐกิจที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม ผังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรม ตามแนวคิดของเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนจะเป็นตัวของตัวเอง มีพลวัตของตัวเอง และมีความสามารถที่จะอยู่รอดด้วยตัวเองได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544, น. 42-43) เพราะฉะนั้นเศรษฐกิจพื้นฐานและเศรษฐกิจชุมชนคืออย่างเดียวกัน (ประเวศ วะสี, 2541)

⁵ การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2549, น. 9)

งานวิจัยด้านการสร้างความเข้มแข็งในชุมชน พบว่า ความเป็นเครือญาติ ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน การมีวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อร่วมกัน การมีภูมิปัญญาเป็นทุนเดิม การมีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย มีทรัพยากรและผู้นำที่ดีเป็นสิ่งที่สร้างความเข้มแข็งในชุมชนล้วนมีผลต่อกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน (มิ่งขวัญ แสงสุวรรณ, 2545; สุพจน์ แสงเงิน, 2546; พรพินดา มุจลินโมลี, 2548; เพิ่มวิทยา กันทะทรง, 2548)

การพึ่งตนเองในชุมชน พบว่า การรวมกลุ่มโดยอาศัยฐานด้านอาชีพหรืออาชีพเสริม การมีผู้นำหรือกรรมการที่มีความตั้งใจจริง ซื่อสัตย์ มีการบริหารที่ดี มีสมาชิกและกลุ่มที่ให้ความร่วมมือในการทำงานทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง (พิมาน วงศ์อภัย , 2533; ถวิล กัลยาณพิเศษ, 2538; อารตี อยุทธร, 2540)

งานวิจัยด้านเศรษฐกิจในชุมชน ชี้ให้เห็นความสำคัญของกลุ่มออมทรัพย์ที่ตั้งขึ้นในชุมชนในการส่งเสริมสนับสนุนประสิทธิภาพการผลิต การพัฒนาอาชีพและส่งเสริมรายได้ของประชาชน (สันติสุข เทศประสิทธิ์, 2534; จตุพร อุประคำ, 2548) องค์กรชุมชนที่ดูแลกองทุนจะมีศักยภาพในการแก้ปัญหาชุมชน ด้วยการสร้างจิตสำนึกของประชาชน ให้ตระหนักและเข้าใจปัญหา ร่วมคิดและกำหนดแนวทางการแก้ปัญหา เพื่อเอาชนะปัญหา และมีความคิดริเริ่มใหม่ๆ (ชาติชาย มณีกาญจน์, 2538) โดยมีกระบวนการศึกษาที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของกลุ่มออมทรัพย์ 2 รูปแบบคือ การศึกษาเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่เกิดภายในสมาชิกกลุ่ม และการศึกษาอย่างเป็นทางการในรูปการฝึกอบรม สัมมนาระยะสั้น (จรัล พุเต็มวงศ์, 2538) ศักยภาพและความสำเร็จของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชน ยังขึ้นอยู่กับการพัฒนาความรู้ความสามารถในการผลิต การพัฒนาการตลาด พัฒนาผลิตภัณฑ์ และแหล่งการเงิน (ขจร คำออน, 2547; อุดมศักดิ์ วงพันธ์, 2541; ศิริกาญจน์ อุ่นนันทาศ, 2547)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจชุมชนพบว่า ชุมชนสามารถแก้ปัญหาวิกฤติเรื้อรัง อันเนื่องมาจากปาถกฐาทำลายโดยบุคคลภายนอกได้ เพราะมีระบบเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่าให้แก่ลูกหลาน (งามจริง เนตรสูงเนิน, 2538; สรรเสริญ ทองสมนึก, 2542) โดยชุมชนมีการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการจากการเรียนรู้วิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอดบอกเล่าสืบต่อกันมา และกระบวนการเรียนรู้จากความสัมพันธ์กับภายนอก (กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย, 2538) การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนส่งผลให้เกิดการพัฒนาขึ้นหลายด้าน คือการพัฒนาผู้นำเดิมและผู้นำใหม่ เกิดประสบการณ์และทักษะในการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ (สุภาวิณี ทรงพรวาณิชย์, 2545)

ด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน มีการศึกษาครอบคลุมภูมิปัญญาในอดีตจนถึงการปรับเปลี่ยนเพื่อใช้ในประโยชน์ในปัจจุบัน อาทิ นวพร ปัญญากรสกุล (2545) รูปแบบการเรียนรู้ดั้งเดิมของชุมชนชนบทในภาคเหนือ สุวิทย์ นิยมมาก (2547) ศึกษาการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ อรทัย จิตไธสง (2544) ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน งานวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาสามารถทำได้ในระดับบุคคล ชุมชน และระหว่างชุมชน ระดับบุคคล ผู้มีหน้าที่ถ่ายทอดคือ ครอบครัว เครือญาติ ผู้สูงอายุ และผู้มีภูมิปัญญา โดยวิธีทดลองปฏิบัติ สอน แนะนำ และอาศัยการกล่อมเกลாதงสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป ระดับชุมชน ถ่ายทอดโดยอาศัยกลุ่มทางสังคม ได้แก่กลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้นำ ใช้วิธีการอบรม ประชุม และเวทีชาวบ้าน การถ่ายทอดระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน ส่วนการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการพึ่งตนเองของ มาริสา โกเศยะ โยธิน (2543) พบว่า ภูมิปัญญาด้านความมีสัจจะ และคุณธรรมช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นสิ่งสร้างความความเข้มแข็งของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์

ศักยภาพชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศพบว่า มีการศึกษามากในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ อาทิ ในกลุ่มชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง (สมควร เปี่ยมสุวรรณ, 2543) ชุมชนม้ง (ดารณี บุญธรรม, 2543) ชุมชนไตเย้า (กริช สะอึ้งทอง, 2545) ชุมชนมุเซอคำ (สมศักดิ์ สิริจันโท ภิกขุ, 2546) ชุมชนไทลื้อ (วัชรภรณ์ จันทร์ขำ, 2547) ในพื้นที่ริมแม่น้ำ (คมสัน วาฤทธิ์, 2545 ; ประกอบศิริ ภักดีพินิจ, 2545) ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (สุภาวดี มีสิทธิ์, 2545) เชียงราย (กนกอร รัตนอุดมสวัสดิ์, 2545) พะเยา(อนุชา ปัญจพันธ์, 2545) พิษณุโลก (ปาริชาติ ประเสริฐเทียนชัย, 2545) และเชียงใหม่ (พนิตตรา สิงห์ตรา, 2544; วารุณี วงศ์ใหญ่, 2546) งานส่วนใหญ่พบว่าชุมชนมีศักยภาพในการพัฒนาอยู่ระดับหนึ่ง ที่ต้องการการพัฒนาศักยภาพมากขึ้นในการจัดการ

มิติด้านการดูแลสุขภาพ เป็นมิติหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่ได้รับ ความสนใจเช่นกัน งานวิจัยพบว่าประชาชนมีการรวมตัวเพื่อพัฒนาสุขภาพอนามัยในสองลักษณะ คืออย่างเป็นทางการ ซึ่งประชาชนดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพด้วยตนเองแต่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐและเอกชน และการรวมตัวด้านสุขภาพโดยธรรมชาติ เมื่อมีปัญหาด้านสุขภาพเกิดขึ้นในชุมชน ชาวบ้านมีศักยภาพและทางเลือกหลากหลายในการดูแลสุขภาพตนเองโดยการประยุกต์ภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาสมัยใหม่ (นภาพร มุลมั่ง, 2539; จิราพร มงคลประเสริฐ, 2545; สุภาค ปิติภากร, 2546; คมพล สุวรรณภู, 2544)

ยุทธศาสตร์การวิจัยโดยประชาชน: จุดเปลี่ยนของการวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาความยากจน

งานวิจัยเพื่อแก้ปัญหาความยากจนที่ผ่านมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน นั้น แม้จะมีวิวัฒนาการมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบันที่มียุทธศาสตร์ของการพัฒนาชุมชน โดยเน้นชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ดี แต่งานวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นงานวิจัยที่กระทำขึ้นโดยบุคคลภายนอกที่เป็นนักพัฒนา หรือนักวิชาการ ที่เข้ามาศึกษาความเป็นไปในชุมชน โดยมีวิธีการวิจัยที่เรียกว่าวิธีวิทยา ที่ออกแบบมาเพื่อให้คนข้างนอกเข้าไปศึกษาท้องถิ่นหรือชุมชน แม้ในปัจจุบัน จะก้าวหน้าไปถึงขั้นมีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แต่ในที่สุดแล้ว บทบาทสำคัญก็ยังเป็นบทบาทของคนนอก ยังไม่ใช่การศึกษาโดยคนในชุมชนเอง แต่ปรากฏการณ์ครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นและเป็นการพลิกมิตงานวิจัย คือการที่ประชาชนวิจัยด้วยตนเอง เป็นการวิจัยโดยกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของเรื่อง เพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง ซึ่งแต่เดิมคงไม่มีใครคิดว่า ชาวบ้านจะเป็นนักวิจัยได้ งานวิจัยต้องเป็นงานของนักวิชาการ แต่การวิจัยของชาวบ้าน กลับมองไปได้ไกลกว่านั้นว่า ชาวบ้านน่าจะเป็นผู้ศึกษาหรือวิจัยเรื่องของเขาเอง ไม่ใช่วิจัยเพื่อรู้ แต่เป็นการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาของเขาเอง (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547) เช่นเดียวกับ บัณฑิต อ่อนดำ (2547) ที่กล่าวถึง “งานวิจัยแบบชาวบ้าน” หรือ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ที่ได้เปลี่ยนแปลงสถานะเกษตรกรจาก “วัตถุแห่งการศึกษา” หรือผู้รับผลของการศึกษาสำเร็จรูปที่เฉื่อยชา มาเป็นผู้ร่วมศึกษาที่แข็งขัน ที่ช่วยให้โจทย์ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้หรือการวิจัย สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรและชุมชน ช่วยเพิ่มพูนทักษะ สร้างและพัฒนาความรู้แก่เกษตรกร รวมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งกลุ่มเกษตรกรและชุมชน ในเวลาเดียวกัน

เสน่ห์ จามริก(2547, น. 57) เห็นว่างานวิจัยชาวบ้านเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเติบโตของปัญญาเชิงสังคมโดยรว ม ในขณะที่งานวิจัยที่ผ่านมา เป็นงานวิจัยที่ปราศจากชีวิต มีกรอบกำหนดไว้ล่วงหน้า ไม่คำนึงถึงศักยภาพปัญหาการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่งานวิจัยชาวบ้านคือการสร้างความตระหนักในการคิดค้น แสวงหาอย่างเป็นอิสระ เป็นการเรียนรู้และคิดค้นจากภายใน (inside out) ชาวบ้านก็มีชีวิตอยู่กับประเพณี ภูมิปัญญา แต่สิ่งเหล่านี้ถูกละเลยทอดทิ้ง ทำลายมาเป็นเวลานาน งานวิจัยชาวบ้านเป้าหมายอันแรกคือการฟื้นฟูการเรียนรู้จากภายใน เช่นในชุมชนต่างๆ ชาวบ้านจะต้องรู้จักทรัพยากรของตัวเอง ภูมิปัญญาของตัวเอง ประเพณีความสัมพันธ์ภายในชุมชนเอง ประเพณีนี้ นั่นคือองค์ความรู้ วัฒนธรรมการเรียนรู้ อย่างหนึ่ง แต่การมีองค์ความรู้หรือการเรียนรู้ที่มีอิสระ ไม่ได้หมายความว่า จะปิดกั้นตัวเองจากโลกภายนอก ในทางตรงข้าม ยิ่งยุคสมัยโลกาภิวัตน์ ไม่มีชุมชนหรือประเทศใดในโลกที่จะอยู่โดย

ล้าพังได้ การเรียนรู้จากภายในสังคมวัฒนธรรมของ เองเองก็เพื่อจะได้เรียนรู้และสามารถที่จะคัดสรร วิทยาการจากภายนอกได้

ประเวศ วะสี (2547, น. 97) เห็นว่า ที่ผ่านมา เราไม่ได้มองการแก้ปัญหาความยากจนโดยใช้มิติกระบวนการทางปัญญา การเน้นศักยภาพมนุษย์ ซึ่งยังเป็นมิติหนึ่งในการแก้ปัญหาของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกลุ่มของคนจนเอง คือกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน และมีลักษณะบูรณาการ กระบวนการเรียนรู้คือการให้ประชาชนเป็นผู้ตั้งโจทย์ในการพัฒนาหาความรู้และแนวทางในการพัฒนาด้วยตนเอง ไม่ ใช้อยู่กับคนภายนอกแบบที่ผ่านมา การจัดการความรู้เริ่มต้นตั้งแต่สมาชิกองค์กรชุมชนมีความสนใจ ตื่นรู้จากข้อมูลปัญหาและสาเหตุของชาวบ้าน ที่ผู้นำชุมชนและนักพัฒนานำไปบอกเล่า ประชุมเผยแพร่จนเกิดความตั้งใจเรียนรู้อย่างจริงจัง โดยเข้าไปมีส่วนร่วมฟัง เข้าประชุม คิด วิเคราะห์ ตัดสินใจที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเอง จากนั้นเริ่มเปิดใจรับรู้จากคำบอกเล่า ทางประวัติศาสตร์ของการพัฒนา การเรียนรู้จากพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ การทดลองทำจริงรู้จริงว่าอะไรดีไม่ดี ควรปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้ดีขึ้น เข้มแข็งขึ้น จนเผยแพร่และขยาย ผลกิจกรรมได้ต่อเนื่องจนเกิดผลลัพธ์คือการบรรเทาความยากจนได้ (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2549)

การวิจัยของชุมชนหรือการวิจัยของชาวบ้านเอง คือกระบวนการทางปัญญาที่จะทำ ให้ชุมชนสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง และสามารถจัดการความรู้ คือนำความรู้ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่มาผสมผสานกับความรู้จากภายนอก ดังมีตัวอย่างเกิดขึ้นแล้วในหลายชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางในการแก้ปัญหาที่เหมาะสม อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงได้ เช่นชุมชนไม้เรียง จ. นครศรีธรรมราช ที่เป็นต้นแบบของชุมชนที่ทำวิจัย หาข้อมูลด้วยตนเอง จนเกิดกา รเรียนรู้ในการแก้ปัญหาและจัดทำแผนแม่บทชุมชน ⁶ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนและวิถีชีวิตของตนได้อย่างบูรณาการและยั่งยืน รวมทั้งเกิดพลังจากกระบวนการเรียนรู้จากกลุ่มและองค์กรเครือข่าย (จำนงค์ แรกพิณิจ, 2545, น. 55) ชุมชนบ้านบัวและเครือข่าย

⁶ แผนแม่บทชุมชนเป็นผลจากการทำประชาพิสัย เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนแบบบูรณาการ เกิดจากการเรียนรู้ของชุมชน มีเป้าหมายคือการพึ่งพาตนเอง อีกนัยหนึ่งเป็นแผนยุทธศาสตร์ของชุมชน ซึ่งมีวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย ยุทธวิธี แผนงาน โครงการ และกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนที่นำไปสู่การพึ่งตนเอง (เสรี พงศ์พิศ, 2547, น. 99-100)

อินแปงที่จังหวัดสกลนคร ได้ศึกษาทดลองนำพืชพื้นบ้านมาแปรรูปเป็นเครื่องดื่มน้ำผลไม้ หลังจาก
ที่ชุมชนใช้เวลาหลายปี ในการสำรวจพืชพรรณ และความหลากหลายทางชีวภาพของเทือกเขา
ภูพาน สิ่งแรกที่ชุมชนนำมาแปรรูปคือ หมากเฒ่า เป็นเครื่องดื่มเข้มข้น นำสมอไทยมาแปรรูปเป็น
ไวน์ และนำพืชอื่นๆมา ทำผงนัว (ผงชูรสแบบพื้นบ้าน) ปัจจุบันประสบการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็น
ความรู้ชุดหนึ่งของอินแปงและถูกนำมาถ่ายทอดให้เครือข่ายองค์กรชุมชนทั่วประเทศ ในภายหลัง
ได้มีการรวบรวมองค์ความรู้และกระบวนการในการทำแผนแม่บทชุมชนดังกล่าวของไม้เรียง และ
อินแปงขึ้น โดยมูลนิธิหมู่บ้าน เรียกว่าการวิจัยโดยประชาชน เพื่อจัดทำแผนชีวิตของชุมชนว่า
“ประชาพิชัยและพัฒนา” ⁷ (เสรี พงศ์พิศ, 2545; 2546 ก.)

ในระยะต่อมา การทำแผนแม่บทชุมชนได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุน
เพื่อสังคม (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545) เพื่อเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาชุมชนชนบท
และล่าสุด สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยหรือ สกว.ได้ให้การผลักดันนโยบายในการสนับสนุน
งานวิจัยแนวใหม่ ที่เรียกว่า “งานวิจัยท้องถิ่น” ขึ้น ตั้งแต่ปลายปี 2541 มีจุดมุ่งหมายให้ชาวบ้าน
ได้ประโยชน์จากงานวิจัย โดยชาวบ้านเป็นผู้ศึกษาเรื่องราวของเขาเอง และเพื่อชุมชนของตนเอง
เป็นการสร้างความหมาย สร้างความจริง สร้างความรู้ด้วยตนเอง เกิดเป็นความคิดชุดใหม่ ทำให้
ได้ วิธีศึกษา วิธีได้ความรู้ ได้ความหมาย จากกระบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนเอง (เลิศชาย
ศิริชัย, 2547, น. 39)

⁷ประชาพิชัยและพัฒนาเป็นการวิจัยตนเองของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อ
ประชาชน โดยมีหัวใจสำคัญอยู่ที่ กระบวนการเรียนรู้ที่ช่วยให้ชุมชนค้นพบ “ทุน” อันหลากหลาย
อันเป็นศักยภาพที่แท้จริงของตน รวมทั้งพบแนวทางพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง ทำให้
ชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพา รอความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก

การเรียนรู้ที่เกิดจากประชาพิชัยเป็นการเรียนรู้ตัวเอง รู้จักโลกและผลกระทบต่างๆของการ
เปลี่ยนแปลงโลกที่มีต่อวิถีของชุมชน รู้จักรากเหง้าและเอกลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมของตนเอง
ทั้งเรียนรู้จากคนอื่นที่มีประสบการณ์ และผ่านขั้นตอนการเรียนรู้และดำเนินงานจนประสบ
ความสำเร็จมาก่อน แล้วจึงดำเนินการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด แล้วสังเคราะห์เป็นแผนแม่บท
ชุมชนทำประชาพิจารณ์และแปรแผนดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติให้เกิดผล (เสรี พงศ์พิศ, 2547, น.
98-99)

ปัจจุบัน งานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาควา มยากจน หรือการแก้ปัญหาเศรษฐกิจใน ระดับชุมชน ที่ทำโดยประชาชนเอง ยังไม่มีการทำการศึกษารวบรวมอย่างเป็นระบบ จากการศึกษา เบื้องต้นพบว่ามีการศึกษาใน 5 กลุ่มคือ 1.การวิจัยของคณะวิจัยไต้หวัน เป็นการใช้ความรู้ของ ชาวบ้านเป็นฐานในการวิจัย และมีบุคคลภายนอกเป็นผู้ช่วยนักวิจัย เริ่มจาก การวิจัยของชาวบ้าน ในบริเวณเขื่อนปากมูล จ .อุบลราชธานี เขื่อนราษีไศล จ .ศรีสะเกษ และมีการนำไปปรับใช้ แพร่หลายในอีกหลายพื้นที่ทั้งที่เป็นชุมชนแม่น้ำและชุมชนป่า โดยมีความความพยายามที่จะต่อสู้ กับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน ความพยายามของชุมชนในการรักษา ภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ รวมทั้งเผยแพร่ให้กับคนภายนอกได้รับรู้และยอมรับคุณค่าขององค์ความรู้ เหล่านี้ 2. งานวิจัยของเกษตรกรในมูลนิธิเกษตรกรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และเครือข่าย เกษตรกรรมทางเลือก ที่เริ่มจากการคิดค้นและพัฒนาความรู้ที่เกี่ยวข้อง กับเกษตรกรมยั่งยืนใน ด้านต่างๆ ของเกษตรกร และการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงแก่ชาวประมงพื้นบ้านที่ใช้เครื่องมือ แบบทำลายล้าง เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน 3. การทำ ประชาพิจัยและพัฒนา เพื่อสร้างการเรียนรู้ในการจัดทำแผนชีวิตของชุม ชน (ประยงค์ รณรงค์ 2546; เสรี พงศ์พิศ , 2546ก.; 2546ข.) 4. งานทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ภายใต้การ สนับสนุนของกองทุนเพื่อสังคม สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ร่วมกับวิทยาลัยการจัดการสังคม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545) 5. การวิจัยท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหา เศรษฐกิจหรือความยากจนในชุมชน ที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547; 2548; 2549) นอกจากนี้ ยังมีจากชุมชนต้นแบบที่ สามารถ “วิจัย” ⁸ มาก่อนหน้านี้จนสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีองค์ความรู้ชุดหนึ่ง ในการ จัดการปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนที่ครอบคลุมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ไปจนถึงสวัสดิการชุมชน อาทิ ชุมชนศิระะอโศก และชุมชนอินแปลง จังหวัดสกลนคร กลุ่มออมทรัพย์บ้านน้ำขาว บ้านคลอง เปียะ อำเภอ จะนะ จังหวัด สงขลา กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์วัดไผ่ล้อม อำเภอเมืองจังหวัดตราด ชุมชนศรีวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

งานวิจัยจึงนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อสังเคราะห์สถานะองค์ความรู้ของ งานวิจัยของประชาชนในชุมชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน โดยที่งานวิจัยนี้ ให้ความสนใจที่ กระบวนการทางปัญญาที่ได้จากการวิจัย เพื่อสร้างการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ในการ

⁸ การวิจัยคือ การศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล โดยมีขั้นตอนของการกำหนดแนวคิดของเรื่องที่จะศึกษา มีการเก็บข้อมูลในเรื่องนั้นๆ และวิเคราะห์ข้อมูล (อมรา พงศาพิชญ์, 2546, น. 1)

แก้ปัญหาเศรษฐกิจในระดับชุมชน กล่าวในอีกแง่หนึ่ง งานวิจัยนี้เป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้เพื่อทำความเข้าใจ “ญาณวิทยา”⁹ ของชาวบ้าน ที่เป็นผู้ศึกษาเรื่องราวของเขาเองและเพื่อชุมชนของตนเอง เป็นการสร้างความหมาย สร้างความจริง สร้างความรู้ดี วยตนเอง เพื่อนำความรู้นั้นมาจัดการปัญหาเศรษฐกิจที่ชุมชนเผชิญ ว่ามีลักษณะและรูปแบบเป็นเช่นใด โดยเชื่อว่ากระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ทั้งองค์ความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นมานั้น จะนำชุมชนก้าวไปสู่เป้าหมายของการพึ่งตนเองและการเป็นชุมชนเข้มแข็งได้อย่างแท้จริง

คำถามวิจัย

1. กระบวนการวิจัยโดยประชาชนเป็นอย่างไร
2. การวิจัยโดยประชาชนนำไปสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนได้อย่างไร
3. การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนนำไปสู่การสร้างแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนได้อย่างไร

⁹ “ญาณวิทยา” (epistemology) หมายถึงทฤษฎีของความรู้ (theory of knowledge) ในทางการศึกษาด้านความคิด คำนี้หมายถึงวิธีคิดที่กำกับการเข้าหาความจริง หรือความรู้ เช่น หากผู้แสวงหาความรู้เชื่อว่า ความรู้ต้องเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ ชีวได้ ผู้นั้นจะไม่ใส่ใจกับสิ่งที่อยู่นอกเหนือการอธิบายแบบนี้ แม้ว่าจะมีความรู้แบบที่ชีวัดไม่ได้ เช่นความเชื่อ ตำนาน ดำรงอยู่ในโลกนี้ก็ตาม ในกระบวนการแสวงหาความจริง และความรู้ในโลกที่วิธีการแบบวิทยาศาสตร์มีอำนาจนำ epistemology มักถูกให้ความหมายว่า methodology ซึ่งมีความหมายแค่เพียงระเบียบวิธีในการการแสวงหาความรู้เท่านั้น

ในเชิงเนื้อหา นั้น ข้อเสนอของญาณวิทยาก็คือการสนทนาภายใต้คำถามที่ว่า “ความรู้แต่ละชุดเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อิงอยู่กับปรัชญา หรือโลกทัศน์แบบใด”

ปัญหาสำคัญเมื่อกล่าวถึงคำว่า “ความรู้” ก็คือการเข้าใจว่าความรู้ดำรงอยู่อย่างไรบ้าง กำหนด (neutral) ส่งผลให้ผู้คนไม่ตั้งคำถามถึงที่มาที่ไปของความรู้แต่ละอย่างและยอมรับความรู้นั้นๆ ในฐานะที่เป็นข้อสรุปอันไม่ต้องสงสัย แต่ในการศึกษาด้านญาณวิทยานั้น เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนความคิดที่ว่าความรู้แต่ละอย่างถูกสร้างขึ้นภายใต้ปรัชญา ความเชื่อ และโลกทัศน์ของผู้สร้าง ดังนั้น ผู้สร้างความรู้ที่ยืนอยู่บนปรัชญาคนละชุดย่อมผลิตความรู้ในเรื่องเดียวกันออกมาแตกต่างกัน

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษา สังเคราะห์ การวิจัยโดยประชาชนในชุมชน ว่ามีกระบวนการและลักษณะอย่างไร
2. เพื่อศึกษา สังเคราะห์การสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของประชาชนจากการวิจัยของประชาชน
3. เพื่อศึกษา สังเคราะห์แนวทางในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจชุมชนจากกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน
4. เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาเป็นแนวทาง ในการจัดการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในชุมชน และความยากจนที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทย

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาสถานะองค์ความรู้การวิจัยโดยประชาชน ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน โดยการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ จากงานวิจัยของประชาชนเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ ในระดับชุมชน กำหนดขอบเขตของการศึกษางานวิจัยโดยประชาชน ตั้งแต่ปี 2530-2549 จำแนกเป็น 4 กลุ่มคือ 1.การวิจัยของคณะวิจัยไต้หวัน 2. งานวิจัยของเกษตรกรในมูลนิธิเกษตรกรมัยยั้ง (ประเทศไทย) และเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก 3. การทำแผนแม่บทชุมชนในรูปของการทำประชาพิจัยและพัฒนาและแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ภายใต้การสนับสนุนของกองทุนเพื่อสังคม สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ร่วมกับวิทยาลัยการจัดการสังคม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน 4. การวิจัยท้องถิ่นที่สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบถึงสถานะองค์ความรู้ด้านการวิจัยโดยประชาชน ในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ว่ามีลักษณะ รูปแบบ กระบวนการอย่างไร
2. ได้ทราบถึงกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของประชาชนจากการวิจัยโดยประชาชน
3. ได้ทราบถึงแนวทางในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขความยากจนที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทย

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

การวิจัยโดยประชาชน

เป็นการวิจัยโดยประชาชนที่พิจารณาโดยจำแนกตามประเด็นหลักๆ ที่สำคัญ 2 ประเด็นคือ 1.วัตถุประสงค์ในการวิจัย การวิจัยโดยประชาชน เป็นการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่ประชาชนเผชิญ ไม่ใช่ การวิจัยเพื่อรู้เหมือนการวิจัยทางวิชาการทั่วไป แม้ว่าการวิจัยอาจก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาของกระบวนการทางปัญญาด้วย แต่ก็ยังเป็นเป้าหมายรองลงไปกว่า การวิจัยเพื่อแก้ปัญหา หรืออีกนัยหนึ่ง อาจเป็นการอาศัยกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญ 2. บทบาทในการวิจัย งานวิจัยโดยประชาชน มีประชาชนเป็นผู้วิจัยหลักหรือมีบทบาทในการวิจัยมากกว่าคนภายนอก แม้จะเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่อาจทำร่วมกับบุคคลภายนอก เช่นนักพัฒนา นักวิชาการ หน่วยราชการ หรือภาคีต่างๆ แต่ในการวิจัยนั้นประชาชนต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการดำเนินการวิจัยตลอดทั้งกระบวนการ อันได้แก่ การตั้งโจทย์ประเด็นในการวิจัย การดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล การสรุปผลการวิจัยและการนำประโยชน์ของการวิจัยไปใช้ ทั้งนี้ เพื่อให้การวิจัยสามารถตอบสนองต่อความต้องการ การแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชนได้อย่างแท้จริง โดยบุคคลภายนอกอาจมีบทบาทได้ตั้งแต่ การเป็นผู้ช่วยวิจัย พี่เลี้ยง ที่ปรึกษา ผู้อำนวยการความสะดวก และอื่นๆ